

**Renata Jambrešić Kirin**

## **Dom i svijet**

**Zagreb, Centar za ženske studije, 2008., 231 str.**

---

*Dom i svijet* prva je autorska knjige Renate Jambrešić Kirin, doktorice znanosti i znanstvene suradnice u Institutu za etnologiju i folkloristiku. Jambrešić Kirin autorica je velikoga broja znanstvenih članaka objavljenih u hrvatskim i međunarodnim časopisima s temama egzilne ženske književnosti, diskursa svjedočenja, socijalističke kulture pamćenja, povijesti žena i etnografije Domovinskog rata u Hrvatskoj. *Dom i svijet* iscrpna je i kompleksna interdisciplinarna razrada navedenih tema koja, oslonjena na analizu diskursa, spaja feminističku etnografiju i epistemologiju, postkolonijalnu historiografiju te kulturalnu analizu književnosti i filma, a u pokušaju razmatranja ne samo utjecaja kulture pamćenja na konstrukciju rodnoga (ženskoga) identiteta, već i specifičnoga utjecaja ženskih memoarskih i testimonijalnih glasova na pluralizam kulture pamćenja.

U središte šestogodišnjega rada, čiji je rezultat ova knjiga, autorica smješta analizu povijesti žena u vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata i Domovinskoga rata, pri čemu interpretira rodne aspekte kolektivnoga i osobnoga (pri)kazivanja ratnoga iskustva kao važnoga čimbenika kulture pamćenja. Za razliku od *povijesne kulture* koja nastaje kao petrificirani rezultat "obrazovnih, institucionalnih i ideoloških nastojanja oko jedinstva povijesnoga znanja u jednome društvu", *kultura pamćenja* je ahistorijska i antihistorijska, potisnuta i subverzivna, medijalizirana i performativna, pod utjecajem kako osobnih i kolektivnih naracija tako i memorijskih gesti u sklopu elitne i popularne kulture, "muzeja revolucije", komemoracija, spomen-područja, stripova, filmova, memoara i spomenika.

U konstrukciji i održanju mita ratnoga iskustva autorica vidi "simboličko središte ideološke legitimacije i društvene transcendencije političke vlasti", pri čemu rodni odnosi i rodne uloge postaju sredstva "simboličkoga 'orođavanja' neprijateljstava nacionalnih ili ideoloških kolektiva, te rodne proizvodnje različitih oblika drugosti, (ino)stranosti i (na)stranosti među 'nepatriotskim' muškarcima i ženama unutar svakoga od tih kolektiva". Uz interes za proces "orođavanja" neprijatelja autorica je naglasak stavila na izuzetno zanimljiv fenomen dehistorizacije i domestifikacije žena koji je uslijedio nakon tih dviju ratnih prijelomnica, a karakterističan je za postkolonijalne nacije suočene s "izazovima i paradoksima ambivalentne modernizacije globalnoga doba".

Autorica pokušava odgovoriti na sljedeća pitanja: 1. zašto orodeni republikanski imaginarij političke zajednice tako efikasno služi različitim političkim projektima; 2. zašto se složeni i nepredvidljivi društveni procesi, baš kao i oni povijesno dovršeni, često svode na “konflikt žena i muškaraca”; 3. zašto “dehistorizaciju žena” prati diferencijacija povijesnih subjekata na temelju njihove, iznova uspostavljene, maskulinizacije i feminizacije; 4. kako spomenici, politički rituali, muzejski postavi, komemoracije i druge memorijske geste izostavljaju žene iz onoga što njemačka teoretičarka književnosti i kulture Aleida Assmann zove “rad na nacionalnom pamćenju”; 5. kako filmske reprezentacije oživljuju, ukidaju ili preoblikuju politički potencijal povijesti; 6. u kojoj mjeri ženski memoarski i testimonijalni glasovi aktivno oblikuju pluralizam kulture pamćenja?

Pri odgovoru na navedena pitanja Jambrešić Kirin razmatra specifičan utjecaj povijesnih naracija na formiranje identiteta, pri čemu je moguće pronaći zajednička obilježja i u ostalim postsocijalističkim i postkolonijalnim društvima. Autorica tako tvrdi da u “malim narodima i manjinama koje se, opravdano ili ne, smatraju zakinitima geopolitičkim podjelama nakon Drugoga svjetskog rata, a teže nacionalnom suverenitetu, pamćenje postaje ključ za nacionalnu obnovu putem restitucije prošlosti”. Prošlost se tako tretira kao oblik sekularne religije koja potiče “sentimentalnost, samozadovoljstvo ili samosažaljenje, tj. moralne zahtjeve za odštetom prije nego kritičan odnos prema prošlosti”. Autorica pritom smatra kako je za razumijevanje postsocijalističke kulture nužan feministički uvid u načine na koje su žene smještene (odnosno izmještene) iz nacionalnih naracija, pri čemu nezaobilaznim postaje oživljavanje sjećanja na žensku prošlost. Kod toga zadatka potrebno je ujedno povući razliku između ženskoga sjećanja i pamćenja jer je ženama tradicionalno pripadala uloga čuvanja uspomena na mrtve, te briga o pogrebnim obredima. U tom kontekstu ono što autoricu prvenstveno zanima je “sposobnost samooblikovanja ženskoga identiteta na točkama presijecanja službene i osobne, političke i simboličke, književne i arhivske, revolucionarne i totalitarne suvremene povijesti žena u Hrvatskoj”.

Knjiga je sastavljena od pet cjelina, uz iscrpan popis izvora i literature, pregled sadržaja na engleskom jeziku, s kazalom i autoričinom biografijom. Prvi dio nazvan *Moderne vestalke u kulturi pamćenja Drugoga svjetskog rata* predstavlja istraživanje orodene politike pamćenja Drugoga svjetskog rata koji je poslužio kao središte ideološke legitimacije buduće Titove jugoslavenske zajednice. Iako su žene nakon rata postigle bolju društvenu vidljivost, ostvarile su je prvenstveno kao nositeljice tradicionalnih uloga čuvarica i učiteljica službene povijesti i sudionica komemorativnih rituala. Prilikom analize europskoga ženskoga ratnog iskustva autorica razlikuje dvije dominantne strategije (samo)određivanja žena kao povijesnih subjekata: prva je strategija određivanja rodne ravnopravnosti afirmirana od marksističkih, socijaldemokratskih i ženskih pokreta koju je posebno promicala proletersko-komunistička propaganda glorifikacijom žena ratnica i heroína, dok se druga strategija odnosila na isticanje rodne različitosti u čijem su formiranju sudjelovali konzervativni i katolički pokreti, te feministkinje druge i treće generacije. Premda su se oba koncepta konkretizirala unutar ratom pogođena kolektiva, autorica na primjerima pokazuje

kako jugoslavenski ideolozi, bez obzira na glasne pozive na rodnu emancipaciju i ravnopravnu političku reprezentaciju, nikad nisu prekinuli s tradicionalnim konzervativnim vrijednostima i postojećim vjerovanjima o "prirodnom" mjestu žene. Napokon, tvrdi autorica, svaki diskurs utemeljen na mitu ratnoga iskustva, kao što je bio onaj kojim se koristila jugoslavenska politika nakon Drugoga svjetskog rata, nužno obnavlja vrijednosti militarizma i patrijarhalnoga reda.

Zakonska emancipacija ženama je omogućila pristup besplatnom obrazovanju te pravnu i socijalnu zaštitu, no političko (partijsko) tutorstvo oduzelo im je sposobnost stjecanja političke vještine, mogućnost daljnje borbe za vlastita prava i kreaciju zajedničkoga identiteta koji bi se u budućnosti puno uspješnije nosio s autoritarnim retorikama tadašnjega komunističkog režima i budućih nacionalističkih ideologija. Iako slavljene kao čuvarice pamćenja, žene su ujedno predstavljale opasnost jer je njihovo pamćenje za razliku od službene povijesti i homogenosti selektivnoga pamćenja u partijske svrhe bolovalo od tzv. viška. Taj je višak uključivao predstavljanje i vrednovanje vlastitih iskustava koja su odudarala od patrijarhalne matrice (kao ratnice i pustolovke), njihovu tradicijsku heterogenost i vrijednosnu postojanost, što je bilo u direktnoj suprotnosti s nametnutom ideologijom i promjenjivim, te o vanjskoj politici ovisnim, političkim diskursima.

Posljedice straha od "viška" bile su ukidanje AFŽ-a (a s njime i opsežnijega ženskog arhiva), isključivanje žena iz sfera moći, utapanje njihovih doprinosa borbi u naraciju o herojskoj pobjedi ujedinjenoga naroda pod vodstvom Komunističke partije i Josipa Broza Tita, odnosno rodna apstrakcija i ikonička idealizacija prema kojoj su "prave žene" bile jedino revolucionarne majke palih heroja, bolničarke, te smrtno i u obrani časti stradale mlade komunistkinje. U konstrukciji posebno zadnjega viđenja žena posebnu je ulogu imala upravo poslijeratna filmska industrija. Autorica tako zaključuje da je kriza ženskoga subjekta i nedostatak glasa koji bi afirmirao alternativne, nemilitantne i neviktimološke heterogene motive podržavanja socijalne revolucije trajno obilježila jugoslavensku i hrvatsku poratnu kulturu.

U sljedećem poglavlju *Heroine ili egzekutorice? Partizanke u 1990-ima*, nastavljaju se već ranije započeta razmatranja pitanja mjere u kojoj je ženska ratna participacija u "dominantnom seljačkom i patrijarhalnom društvu u kojem je (pred)ratna katolička i protusovjetska propaganda ostavila dubok trag", ubrzala demokratske i emancipatorske procese, odnosno izazvala moralnu paniku i redomestifikaciju žena. Ta razmatranja autorica, služeći se obilnom filmskom i književnom građom, stavlja u kontekst političkih promjena koje su se na teritoriju Hrvatske dogodile osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća kada dolazi do ideološke promjene sustava vrijednosti zbog čega je posljedično došlo i do mijenjanja smisla nacionalne povijesti.

Osamdesete su tako obilježene krizom jugoslavenskoga sustava, što se pokušalo kompenzirati oživljavanjem uspomena na revoluciju. Navedena strategija ponudila je s jedne strane senzibilizaciju za ženske biografije oslobođene idealizacija, a s druge otvorila je "Pandorinu kutiju zatomljenih etničkih revanšizama i nacionaliza-

ma”. Ratna događanja devedesetih te potreba za ideološkom legitimacijom političkih promjena prouzrokovala je promjene u kulturalnim portretiranjima partizanki koje su se od junakinja preobratile u okrutne egzekutorice i mučiteljice. Čak i one žene koje su bile živi svjedoci i primjeri okrutnosti prethodnoga režima, poput političkih zatvorenica na Golom otoku i Svetom Grguru, devedesetih padaju u drugi plan. Obrazloženje autorica nalazi u patrijarhalnoj predrasudi da žene zlorabe svoje spolne attribute u stvaranju političke ili javne karijere, čak i kad zagovaraju dominantnu ideologiju.

O sudbini političkih zatvorenica Jambrešić Kirin progovara u poglavlju *Šalje Tito svoje na ljetovanje! kažnjenice u arhipelagu Goli*, u kojemu između ostaloga razmatra zbivanja u Jugoslaviji kada je veliki broj političarki, ali i žena koje nisu bile javno eksponirane, zbog pogrešnoga odabira u sukobu Tito – Staljin (svojega ili suprugova) stao na krivu stranu te su stoga degradirane u status (političkih) kriminalki. “Politički neuspjeh (ili građanski skepticizam) interpretiran je kao čin ženske izdaje i bio je razlogom zatvaranja i zlostavljanja te oduzimanja građanskih prava, kako uglednim komunistkinjama tako i lateralnim žrtvama protostaljinističkoga terora”.

U inkriminaciji politički aktivnih žena autorica pronalazi tri kulturalna elementa patrijarhalne kontrole iz kojih se pokazuje kako postrevolucionarna emancipacija žena nije rezultirala promjenom ponašanja i svijesti ljudi: politički strah od ambicioznih žena, ideološki strah od “konzervatorica” tradicijskih uporišta identiteta, te patrijarhalni zazor od žena koje prelaze granicu obiteljskoga svijeta. Teror koji su žene u tim otočkim zatvorima pretrpjele, o čemu svjedoče i navedena potrebna svjedočanstva zatvorenica, uključivao je teške povrede tjelesnoga i spolnoga identiteta i ljudskoga dostojanstva, između ostaloga i nametnutim sudjelovanjem zatvorenica u međusobnom zlostavljanju, a rezultirao je budućom šutnjom, strahom i rezignacijom. “Medijska instrumentalizacija okasnijih ženskih svjedočenja o Golom otoku s početka 1990-ih nije pridonijela razumijevanju toga ambivalentnog razdoblja, nego prebacivanju krivnje za žrtve jugoslavenskoga totalitarnog nasilja na staljiniste među komunistima, na komuniste među postkomunistima”.

Poglavlje *Prognanice u nacionalnom kanonu: o egzilnoj ženskoj književnosti* posvećeno je književnicama i književnosti čijom se zadaćom još uvijek smatra pomoć u kreaciji nacionalnoga identiteta kroz spregu ideološkoga, estetičkoga i pedagoškoga djelovanja. Autorica kao primjer uzima sudbinu Dubravke Ugrešić, hrvatske egzilantice koja je u svojim romanima uspješno problematizirala pitanja egzila i identiteta te ujedno opisala za ženu atipičnu sudbinu obilježenu mobilnošću i samostalnošću. Autorica tvrdi da “od Zagorkina borbenoga, feminizmom nadahnutoga patriotizma, preko autizma književnica koje su u svojoj ‘podmornici’ nastavile pisati i diskutirati tijekom rata, do apolitičnosti ženskoga pisma u vrijeme jugoslavenskoga socijalizma koje je sporo osvajalo svoje heterotopijske prostore, trebat će još jedan rat u dvadesetom stoljeću kako bi žene napokon – pod cijenu egzila ili ušutkivanja – na etičko-estetički suveren način kritizirale patrijarhalnu utvrdu moći, odakle se (neodgovorno) kroji sudbina nacije”.

Ženskom se umjetnošću i njezinom recepcijom Jambrešić Kirin bavi i u posljednjem poglavlju *Mljekarice bez kravlje parade: o ženskoj umjetnosti u zajednici* uzimajući kao paradigmatički primjer multimedijски dokumentarni projekt *Sir i vrhnje* (2003. g.) hrvatske umjetnice Kristine Leko. Navedeni je projekt prema mišljenju autorice pružio snažnu bioetičku i feminističku poruku, te je ujedno “pokazao moć istinske politizacije umjetnosti i njen potencijal demokratske intervencije u društvo u postideološko doba obilježeno estetizacijom i estradizacijom publike”. Autorica *Sir i vrhnje* dovodi u vezu s umjetničkim akcijama pod nazivom CowParade koje su se odvijale krajem devedesetih i početkom novoga tisućljeća diljem Europe i svijeta kao svojevrsan odgovor na paniku prouzrokovanu kravljim ludilom. I jedan i drugi događaj predstavljaju pokušaj da umjetnost potakne kritičku svijest i građansku inicijativu, no ujedno i primjer manipulacije od strane konzumerističke kulture (zbog čega autorica CowParade više povezuje s trendovskim environmentalizmom nego dubinskom ekologijom) i sredstvo samopromocije konzervativne političke stranke (koja je, posluživši se projektom Kristine Leko, slike sira i vrhnja izložila na jumbo plakatima uz euroskeptičnu političku poruku).

Na kraju pozivajući se na recenziju knjige Reane Senjković, doktorice znanosti koja tvrdi kako se radi o dosada najobuhvatnijoj domaćoj raspravi o dokumentarnim, testimonijalnim i medijskim posredovanjima ženstva, valja istaći poseban autoričin doprinos jer je kontroverznoj temi o hrvatskoj suvremenoj povijesti dodala još jednu razinu – davši glas onima koji se do sada nisu dovoljno čuli. Radi se prvenstveno o ženama angažiranim u dva teška društvena i povijesna prijeloma koje su zbog probijanja patrijarhalnih granica ostale šuteći (ušutkane). Kako je na njih djelovala šutnja, kako je njihova šutnja djelovala na hrvatsku povijest i sve nas, dotaknuto je u ovoj knjizi.

**Ana Maskalan**  
Zagreb